

શ્રીમદ્ ભાગવત પુરાણમાં રાષ્ટ્રીય ભાવના

ભારતીય વાંડમયમાં પુરાણોની વ્યાપકતા અને મહત્તા અસંદિગ્ધ છે અને તે ભારતના અતીત કાલિન ધર્મ અને સંસ્કૃતિના મૂર્તિમાન ગૌરવના પ્રતિક છે. આજની બૌદ્ધિકતા પણ પુરાણોનો પ્રભાવ અને એના મહત્વને રજમાત્ર ઓછો કરી શકી નથી. અત્યારે પણ એમના પ્રત્યે એટલી જ શ્રદ્ધા અને સન્માનનો ભાવ દ્રષ્ટિગોચર થાય છે. તેમની ઉત્પત્તિનો ખ્યાલ કરીએ તો -

પુરાણં સર્વશાસ્ત્રાણાં પ્રથમં બ્રહ્મણા સ્મૃતમ્ ।^૧ બ્રહ્માએ સર્વશાસ્ત્રોમાં સૌ પ્રથમ પુરાણનું સ્મરણ કર્યું હતું. સારસ્વત કલ્પનું આ પુરાણ નિગમ કલ્પતરૂની સાખ(પાકીને) બનીને સ્વયં ખરી પડેલ અમૃતમય ફળ છે.

નિગમકલ્પતરોર્ગલિતં ફલં ।^૨ તે ભક્તિશાસ્ત્રનું સર્વસ્વ તેમજ વ્યાસની સમાધિ ભાષા છે.

રાષ્ટ્ર શબ્દનો તાત્પર્ય છે અસંખ્ય મનુષ્યોનો સમુદાય જે એકતાની ભાવના, ભૂભાગની સાથે મમત્વની ભાવના તેમજ ધર્મ સંસ્કૃતિ વગેરેથી જોડાયેલ હોય તેને આજના રાજનૈતિક સંદર્ભમાં રાષ્ટ્ર કહી શકાય. ભારત પ્રાચીન કાળથી એક શક્તિશાળી અને સમૃદ્ધ રાષ્ટ્ર રહ્યું છે.

શ્રુતિ, સ્મૃતિ તથા પુરાણોમાં રાષ્ટ્ર વિષયક વિસ્તૃત અમધારણાઓ પ્રાપ્ત થાય છે. ભારતમાં વસુધૈવ કુટુમ્બકમ્ ।^૩ ની ભાવના પુરાણ કાળથી ચાલી આવે છે.

ભૂમિ પ્રત્યે માતૃભાવના વિશ્વમંગલની ભવના સંગઠન સૂત્રમાં રાષ્ટ્રીય એકાત્મભાવના વગેરેનું સમ્યક નિરૂપણ શ્રીમદ્ ભાગવતમાં અનેક સ્થળો, કથાઓ તથા ભગવાનની સ્તુતિઓમાં રાષ્ટ્રીય ભાવનાનાં દર્શન થાય છે.

ભારતવર્ષને પવિત્ર કર્મભૂમિ માનવામાં આવે છે. તેમાં જન્મ થવો તે પરમ સૌભાગ્ય માનવામાં આવે છે. તેવી ભાવનાની સાર્થકતા મુચુકુન્દે કરેલી ભગવાનની પવિત્ર સ્તુતિમાં જોવા મળે છે. તે કહે છે કે

લબ્ધ્યા જનો દુર્લભમત્ર માનુષં કથન્ચિદવ્યક્તમયત્નતોઽનધ ।^૪

આ ભૂમિ અત્યંત પવિત્ર કર્મભૂમિ છે. આમાં મનુષ્યનો જન્મ થવો બહુ દુર્લભ છે. મનુષ્ય જીવન એટલું પૂર્ણ છે કે તેમાં ભક્તિ માટે કાઠપણ અસુવિધા નથી. પોતાના પરમ સૌભાગ્ય અને ભગવાનની અહેતુ કૃપાથી તેને અનાયસે પ્રાપ્ત કરીને પણ જે પોતાની મતિ-ગતિને અસત એવા સંસારમાં લગાડી દે છે. તેમજ દેવતાઓ પણ ભારતવર્ષમાં જન્મેલા મનુષ્યોના ભાગ્યને બીરદાવે છે અને તેમાં જન્મ લેવાની ખેવના રાખે છે.

अहो अमीषां किमकारि शोभनं प्रसन्न एषां स्विदुत स्वयं हरिः ।
यैर्जन्य लब्धं नृषु भारतजिरे मुकुन्दसेवौपयिकं स्पृहा हि नः ॥^५

અહો ! જે જીવોએ ભારતવર્ષમાં ભગવાનની સેવાને યોગ્ય મનુષ્ય જન્મ પ્રાપ્ત કર્યો છે. તેમણે એવું કયુ પુણ્ય કર્યું છે? અથવા તેમના પર શ્રીહરી જ પ્રસન્ન થઇ ગયા છે? આ પરમ સૌભાગ્ય માટે તો અમે દેવતાઓ પણ નિરંતર તલસતા રહીએ છીએ.

ભારત ભૂમિની એથીય વિશેષ સ્વર્ગસુખની કલ્પના કરવામાં આવી છે. તેના જન્મને બ્રહ્મલોક કરતાં શ્રેષ્ઠ બતાવ્યો છે.

कल्पायुषां स्थानजयात्पुनर्भवात् क्षणायुषां भारतभूजयो वरम् ।
क्षणैर्न मर्त्येन कृतं मनस्विनः संन्यस्य संयान्त्यभयं पवं हरेः ॥^६

આ સ્વર્ગ તો શું, જ્યાંના નિવાસીઓનું એક એક કલ્પનું આયુષ્ય હોય છે પણ જ્યાં ફરી સંસાર ચક્રમાં પાછા આવવું પડે છે. તેવા બ્રહ્મલોક વગેરે લોક કરતાં પણ ભારતભૂમિમાં અલ્પ આયુષ્યવાળો જન્મ લેવો વધારે સારો કારણ કે અહિંયા મનસ્વીઓ પોતના આ મર્ત્ય શરીર થકી કરેલાં કર્મો ભગવાનને અર્પણ કરીને તત્કાળ અભય-પદ પ્રાપ્ત કરી શકે છે.

એ રીતે સ્કંધ-૫ ના અધ્યાય-૧૮ માં નૃસિંહ ભગવાન પ્રત્યે પ્રહલાદના કથનમાં વિશ્વબંધુત્વની ભાવના ઉપસી આવે છે.

स्वस्त्यस्तु विश्वस्य खलः प्रसीगतां ध्यान्तु भूतानि शिवं मिथो धिया ।
मनश्च भद्रं भजनाय धोक्षज आवेश्यतां नो मतिरप्यहैतुकी ॥^७

હે પ્રભુ ! વિશ્વનું કલ્યાણ થાઓ, દુષ્ટોની બુદ્ધિ શુદ્ધ થાઓ, બધાં જ પ્રાણીઓમાં પરસ્પર સદ્ભાવના થાઓ, બધા જ એક બીજાના હિતનું ચિંતન કરો, અમારુ ચિત્ત શુભ માર્ગમાં પ્રવૃત્ત થાઓ અને અમારી બુદ્ધિ નિષ્કામભાવે ભગવાન શ્રીહરીમાં પ્રવેશ કરો.

આપણને રાષ્ટ્રભાવના સાથે સાથે રાષ્ટ્રને સંમિલીત ભક્તિભાવના જોવા મળે છે.

उत्पन्ना द्रविडे साहं वृद्धि कर्णाटके गता ।
कवचित्कवचिन्महाराष्ट्रे गुर्जरे जीर्णणां गता ॥^८

અહિંયા યુવતી તરીકે રહેલી ભક્તિ નારદજીને પોતાની ખિન્નતા બતાવતાં કહે છે કે હું દ્રવિડ દેશ(દક્ષિણ ભારત)માં જન્મી, કર્ણાટકમાં ઊછરી, ક્યાંક ક્યાંક મહારાષ્ટ્રમાં સન્માન પામી, પરંતુ ગુજરાતમાં મને ઘડપણ ઘેરી વળ્યું.

આ સંસારમાં પ્રાણીમાત્ર એ પરસ્પર દ્વેષભાવ ભૂલીને એકતા સદ્ભાવના રહેવું જોઈએ તેવી ભાવના અહિંઆ સ્પષ્ટ થાય છે.

जहयासुरं भावमिमं त्वमात्मनः संम मनो धत्स्व न सन्ति विद्विषः।
ऋतेऽजितादात्मन उत्पथस्थितात्तद्धि ह्यनन्तस्य महत्समर्हणम् ॥^९

તમે સૌ પોતાનો આ આસુરી ભાવ ત્યજી દો અને પોતાના મનને સૌ પ્રત્યે સમ બનાવો. આ સંસારમાં પોતાના વશમાં નહી રહેનાર અને કુમાર્ગે જનાર મન સિવાય બીજું કોઈ શત્રુ નથી. મનમાં સૌના પ્રત્યે સમતાનો ભાવ કેળવવો. એ જ (ભગવાનની) સૌથી મોટી ઉપસના છે.

સ્ત્રીઓએ સમાજમાં કઈ રીતે રહેવું તે સ્ત્રી ધર્મની ભાવના જોઈએ તો ...

स्त्रीणां च पतिदेवानां तच्छ्रूषाऽनुकूलता ।
तदबन्धुष्वनुवृत्तिश्च नित्यं तदव्रतधारणम् ॥^{૧૦}

પતિની સેવા કરવી, તેને અનુકુળ રહેવું તેના સંબંધીઓને પ્રસન્ન રાખવા અને હંમેશા પતિના વ્રત નિયમોને જાળવવા – આ પતિને જ ઈશ્વર માનનારી પતિવ્રતા સ્ત્રીઓના ધર્મ છે.

આ રીતે રાષ્ટ્રીય તેમજ પરસ્પર એકતાનો ભાવ શ્રીમદ્ ભાગવદમાં જોવા મળે છે.

વેદ વ્યાસજીને ભારત ભૂમિ અને પુરાણની રમણીયતા સમ્પન્નતા તથા ઉપયોગીતાનું વર્ણન કરીને અહિંના રહેવાસીયોની ઉસર મનોભૂમિમાં જન્મભૂમિ, દેશભૂમિ તેમજ રાષ્ટ્રભૂમિ પ્રત્યે આત્મગૌરવ પૂર્ણ મમત્વ ભાવનાનાં સ્વચ્છ તથા અંકુરણશીલ બીજ રોપ્યાં છે. આમ સમગ્રતઃ કહેવાય છે કે ભાગવતમાં અનેક કથા પ્રસંગ દ્રષ્ટાંત તેમજ ભગવાનની સ્તુતિઓ રાષ્ટ્રીય ભાવોથી તરબોળ છે.

સંદર્ભ સૂચિ:-

૧. ડૉ. કમલેશકુમાર છ ચોક્સી, મત્સ્યપુરાણમ્ સરસ્વતી પુસ્તક ભંડાર, અમદાવાદ,
પ્રથમ આવૃત્તિ : 2000 પૃષ્ઠ : 132
૨. શ્રી પण्डित रामतेजपाण्डेयः, श्रीमद् भागवत भाषा टीका, चौखम्बा संस्कृत प्रतिष्ठान १९८६, पृ:६२
૩. પ્રા.સુરેશ જ દવે, હિતોપદેશે મિત્રલાભઃ, સરસ્વતી પુસ્તક ભંડાર, અમદાવાદ,
પ્રથમ આવૃત્તિ : 1992-93 પૃષ્ઠ : 34
૪. શ્રીમદ્ ભાગવત મહાપુરાણ, સંપાદન – દ્વારકાદાસ બી. ભટ્ટ, જયેશ રાવલ, ગીતા પ્રેસ,
ગોરખપુર, પ્રથમ સંકરણ – 2004, દ્વિતિય ખંડ, પૃષ્ઠ – 384

૧. શ્રીમદ્ ભાગવત મહાપુરાણ, સંપાદન – દ્વારકાદાસ બી. ભટ્ટ, જયેશ રાવલ, ગીતા પ્રેસ, ગોરખપુર, પ્રથમ સંસ્કરણ – 2004, પ્રથમ ખંડ, પૃષ્ઠ - 539
૨. શ્રીમદ્ ભાગવત મહાપુરાણ, સંપાદન – દ્વારકાદાસ બી. ભટ્ટ, જયેશ રાવલ, ગીતા પ્રેસ, ગોરખપુર, પ્રથમ સંસ્કરણ – 2004, પ્રથમ ખંડ, પૃષ્ઠ - 539
૩. એજન પ્રથમ સંસ્કરણ, પ્રથમ ખંડ, પૃષ્ઠ - 532
૪. એજન શ્રીમદ્ ભાગવત મહાત્મ્ય, પૃષ્ઠ – 5
૫. શ્રીમદ્ ભાગવત મહાપુરાણ, સંપાદન – દ્વારકાદાસ બી. ભટ્ટ, જયેશ રાવલ, ગીતા પ્રેસ, ગોરખપુર, પ્રથમ સંસ્કરણ – 2004, પ્રથમ ખંડ, પૃષ્ઠ – 708
૬. એજન પ્રથમ સંસ્કરણ, પ્રથમ ખંડ, પૃષ્ઠ – 734

ડૉ. સુરેશભાઈ એસ. પટેલ
સંસ્કૃત વિભાગ,
શ્રી તેજેન્દ્રપ્રસાદજી સ્વામિનારાયણ આર્ટ્સ કોલેજ
મું. કોઠંબા, તા. લુણાવાડા, જિ. મહિસાગર

Copyright © 2012- 2016 KCG. All Rights Reserved. | Powered By: Knowledge Consortium of Gujarat